

A jogi érvelés logikája*

GÁL LÁSZLÓ

Logika és érvelés

A logika többértelmű szó. Amikor valakit logikusnak nevezünk, akkor általában az ésszerűség tulajdonságával hozzuk kapcsolatba. Tehát ha valamit vagy valakit logikusnak nevezünk, akkor ésszerűnek tekintjük. Nem itt a helye annak, hogy továbbmenően az ésszerűség fogalmának jelentéseit feltárjuk. Elégdjünk meg csak ennyivel.

A logika tanulmányozásának elenyésző elterjedtsége azt hozza magával, hogy kevesen tudják, a logika szó jelölésében valójában egy több évezredes tudomány van jelen. E tudomány meghatározása valójában egyszerű feladat, a kérdések a meghatározás értelmezésével kapcsolatosak. Íme a meghatározás:

A logika a helyes következtetés tudománya.

Az az egynéhány szó, amely ebben a meghatározásban szerepel, magyarázatra szorul. Egyrészt a meghatározás kijelenti a logikáról azt, hogy *tudomány*. Tehát mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek a tudományokra vonatkoznak. Másrészt kiderül az is, hogy a logika *tárgya a következtetés*, azaz a logika a következtetés tanulmányozásával foglalkozik. Viszont attól a pillanattól kezdve, hogy a következtetés azt a módot jelenti, amelyen keresztül kiinduló igazságokból más, új igazságokat nyerünk, akkor e tárgyat különböző tudományok vallhatják magukénak. Így a következtetés tanulmányozhatóvá válik a pszichológia, a retorika,

* Jelen írás a *Pro Iuvenibus Iuratis* és a *Pro Philosophia Alapítvány* által 2000 nyarán közösen szervezett Csíkszépvízi II. Jogász Nyári Egyetemen tartott előadás szerkesztett változata.

a szemiotika, a tudásszociológia stb. szempontjából. E felállásban meg kell keresnünk a logikai közelítésmód sajátosságát. Ez benne van már a definícióban, mivel a logikát kitüntetetten a *helyes* következtetés érdekli. Ez azt jelenti, hogy a logikának megvannak azon eszközei, amelyek segítségével működtetni tud egy helyességfogalmat, és az a következtetésekre vonatkozik.

A helyesség logikai fogalma alárendelődik a neki fölrendelt érvényességfogalomnak. Eszerint egy következtetést akkor tekinthetünk helyesnek, ha egyben *érvényes* is. Az érvényesség azért a helyesség fölrendelt fogalma, mivel magába foglalja a következtetés premisszáinak igazságát is. Más szóval, *érvényesen* (É) azon feltételek mellett következtetünk, ha *igaz premisszákból* (I) következtetünk, és ezt egy logikailag *helyes* (H) forma szerint tesszük. Az érvényes következtetést tehát a következő szimbolikus formában írhatjuk fel:

$$\text{É} = \text{H} \cup \text{I}$$

ahol az \cup szimbóluma a helyesség és az igazság feltételeinek egyesítését jelenti. E rövid elemzésből kiderül, hogy a logika elsődrendű célja azon logikai következtetési formák megtalálásában áll, amelyekről bizonyítható helyességük. Erre a logikában lehetőség van, és rendelkezésre állnak a szükséges eszközök is.

Ezzel szemben a pszichológia, retorika, szemiotika stb. egészen más céllal közelít a következtetéshez. Például a pszichológus az fogja érdekelni, hogy a következtetés mint a személyiség kognitív szférájának alkotóeleme milyen kapcsolatban van az érzelmi vagy axiológiai szférával, milyen motiváció áll a következtetés mögött, milyen érdekek határozzák meg az egyén premisszáinak felvállalását, és nem utolsósorban miért következtetett a vizsgált személy helytelenül. Tehát a pszichológust valaki vagy valakik konkrét következtetése fogják érdekelni. Ezzel szemben a logikust nem valakinek a következtetése érdeklik. Emiatt a logikus vizsgálódása a lehetséges szintjén helyezkedik el. Az általa kiemelt helyes következtetési formák mindenkire vonatkozni fognak. A két közelítésmód nyilvánvalóan kapcsolatban van egymással. Például a pszichológus helytelenségfogalma értelmetlen egy logikai helyességfogalom hiányában, vagy a logikusnak ahhoz, hogy egyáltalán kifejezhesse gondolatait, valamilyen módon a konkrétéhoz is kell folyamodnia.

Röviden azt mondhatjuk, hogy a pszichológia, a retorika vagy a szemiotika azzal a céllal közelít a következtetéshez, hogy felmérje szerepüket a *meggyőzésben*. A meggyőzés pedig az *érvelés* területét jelenti, ahol konkrét premisszák meghatározott igazságértékéről van szó, és a helyes vagy helytelen következtetési forma egy bizonyos példányáról. Azt is mondhatnánk, hogy az érvelésen keresztül átkerülünk a logikai lehetségesből az élet

konkrétságába, ennek számos emberi determinációjával, amelyek több más tudomány felségterületeibe tartoznak.

A helyes következtetési formák feltárása *versus* a meggyőzés a választóvonal, amely által a logika feltárja sajátosságát.

A meggyőzés

A meggyőzés az emberi társadalom egyik alapjelensége. Kommunikatív léte folytán az emberi közösségek életében fontos szerep jut annak, hogy az ember embertársát ugyanazon igazságok elfogadójának tartsa, ugyanazon értékek elsajátítója legyen, ugyanazon normarendszernek vesse alá magát. Végeredményben a viszony megfordítható, abban az értelemben, hogy az igazságok, az értékek és a normarendszer határozza meg az emberi közösségeket. Így az emberi közösségek az értékek, az igazságok és a normák kritériumai szerint írhatók körül.

Mit jelent egy emberi közösségen belül ennek egyik tagját meggyőzni? Ez azt jelenti: a közösségen belül elfogadni vagy elfogadtatni bizonyos állításokat. Emiatt a meggyőzés fogalma az elfogadás fogalmához utal bennünket. Mit jelent tehát elfogadni vagy elfogadtatni? Először is a közösségen belül megfogalmazható állítások egy bizonyos összességét jelenti a szerkezeti összefüggések sokaságával együtt. Mi vonható viszont be az állítások körébe, és ezt milyen (igazság)értékkel látják el a közösség tagjai? Ha erre a kérdésre formális logikai megoldást keresünk, akkor rájöhethetünk arra, hogy ilyen kritérium vagy kritériumrendszer nincs. Más szóval, nem lehet semmilyen korlátot vonni az elé, hogy mi állítható, és mi nem. Vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy bármi állítható. Az is, hogy „A világ teremtett”, az is, hogy „A hétfejű sárkány ötödik fején kalap van”, az is, hogy „Esik az eső”, az is, hogy „A háromszög szögeinek összege 180 fok”, az is, hogy „Júlia gyakran szokott hazudni”, és az is, hogy „Holnap hajóütközet lesz”. Valami különbség azért mégis van ezen állítások között. Egyesek a jelenre vonatkoznak, mások a jövőre, másik esetben ez nem érdekes. Továbbá egyesekhez az *igaz* igazságérték minden időbeni utalás nélkül hozzárendelhető, mások konjunkturálisak. Egyesek tényekre vonatkoznak, mások attitűdöket fejeznek ki. Egyesek alapvető hiteket fejeznek ki, mások nem. Az állítások megtétele tehát logikailag nem korlátozható.

Ha általában véve nincs semmilyen emberi korlát arra vonatkozóan, hogy mi állítható, akkor vajon ez elmondható a bűnös, a büntett és a bíró helyzetére is?

A törvényszéki helyzet

A törvényszéki helyzetet az emberi létszféra sajátos helyzetének tekintjük. Logikai sajátossága a továbbiakban fog kiderülni.

Melyek azok a tényezők, amelyek a törvényszéki helyzetben részt vesznek? Először is a *büntettel* kell számolnunk, amelynek végrehajtója a bűnös. Továbbá a *törvénnyel*, amely a bűnös által végrehajtott tettet szabályozza. Végül pedig a bíró, aki a bűnről kimondja az ítéletet.

A bűn tette, mint olyan, nincs jelen a bűnösség megállapításakor, mivel a bűnt valamikor a múltban követték el. Emiatt a bűnről csak szó lehet a tárgyalás folyamán. Más szóval, a bűn mint kijelentésekbe foglalt állítások összessége van jelen. Ugyanez mondható el a törvényről is. A törvény is csak kijelentésekben megfogalmazott állítás. A törvény sohasem osztenzív, ami által megmutatható: „Íme, ez a bűn!”. Ha így állnának a dolgok, akkor az ítélet sokkal könnyebben és igazságosan születhetne meg. Még az osztenzív törvény is nagyon sok kérdést vetne fel, mivel a bűn sokféle, változatos formában jelenik meg. Itt azon logikai kérdéssel szembesülhetnénk, hogy az egyedi mennyiben van benne az általánosban, vagy létezik-e egyáltalán az általános. Mostani feladatunk viszont nem az, hogy az osztenzív ítélet lehetőségét vizsgáljuk, és megtaláljuk a megoldást. Már csak azért sem, mert szinte elenyésző azon büntettek megállapítása, amelyekre osztenzíven jönnek rá (például az *in flagranti*, a tettenérés). Az állításokkal való bizonyítás viszont ekkor sem marad el.

Maradunk tehát annál, hogy a törvényszéki helyzetben alapvető az, ami az állításokba be van vonva. Van-e valamilyen elvi korlát arra, hogy mi vonható be az állításokba a törvényszéki helyzetekben? Először is egyetlen törvény sem tiltja azt, hogy a bíróság előtt bármi is elhangozzék. Kellemesen el lehet beszélgetni arról, hogy milyen is volt az előző esti vacsora. Csakhogy egy olyan bíróságot, ahol ilyesmikről lenne szó, senki sem venne komolyan. Emiatt az állíthatóság maga is valamilyen korlátokba ütközik. Mindenki elvárja, hogy egy valamirevaló bíróságon a bűnről és az ezzel kapcsolatos vádiratról, a bűnösség ellen és mellett felhozható érvekről, illetve a megsértett törvényekről legyen szó. Ezek pedig az állíthatóságnak bizonyos korlátokat szabnak.

Honnan erednek ezek a korlátok? Onnan, hogy az emberi közösségek kapcsolatainak egy szabályozott szférájáról van szó. A szabályozás itt erkölcsi és törvényes. Mindkét szabályrendszer valamelyest fedi egymást, de különböznek is egymástól. Mindezen szabályok pedig együttesen elfogadottakká tesznek bizonyos állításokat, és másokat el nem fogadottakká. Tehát a törvényszéki helyzetben nem állítható bármi. Az, ami alapvetően beleszól az állíthatóságba, a bűn és a vele kapcsolatos, elsősorban jogi normák. A törvényszéken a bűnről kell szónak esnie. Ezt mindenki elvárja. A bűnösség megállapítása a tét. A bűnnek önazonosnak kell lennie a tárgyaláson. Itt be kell tartani az azonosság logikai alaptörvényét. Nem lehet a bűn egyesek számára csak a lopás, és mások számára csak a gyilkosság. A kettő együttes elkövetése esetén pedig mindenki számára azonosan ugyanannak kell lennie.

Az így korlátozott állíthatóság szövszólói a törvényszéken a vádló, a vádlott, aki helyett leggyakrabban ügyvédje beszél, és a bíró.

A vádló által készített vádirat állítások összessége. Az állítások konkrét tartalma a bűntől függ. A vádiraton kívül a bűnösség elkövetése mellett felsorakoztatott tárgyi bizonyítékok is a vádló eszközei között találhatóak. Mit is állíthat a vádló? Állíthatóságainak korlátjait a bűn képezi. Erről állít. Állításainak tartalma a bűnösséget óhajtja bizonyítani. Emiatt mindazt, amit állít, igaznak tekinti. A vádló sohasem fogja azt állítani, hogy ő a hamisat állította. Így a vádlónak megvan a maga igazsága. Ezen igazság az állításainak tulajdonított *igaz* igazságértékekből tevődik össze. A vádló igazságán keresztül azt óhajtja elérni, hogy a vádlottat elítéljék. Tehát alapvető célja, hogy meggyőzzön. A célba vett egyén pedig a bíró. Mikor éri el a bíró meggyőzését? Akkor, amikor a bíró ugyanazon állításoknak igaz igazságértéket tulajdonít. Azaz kialakul az állítások igaz igazságértékével kapcsolatos konszenzus.

Ezzel szemben a vádlott igazsága egy másfajta konszenzus kiváltását akarja elérni. Az ügyvéd mint a vádlott szövszólója a vádlótól különböző állítások igaz igazságértékét állítja. Az állítások e két csoportja tartalmilag különbözik. Emiatt az ügyvéd igazsága különbözik a vádló igazságától, de pusztán tartalmilag. Mi korlátozza tehát az ügyvéd által állíthatókat? A korlát ezúttal kettős. Korlátozza a bűn, de korlátozzák a vádló által állítottak is. Ha az ügyvéd által állítottak igaz igazságértékei győznek meg, azaz körülöttük alakul ki a konszenzus, akkor megnyeri a pert, és védencét felmentik. Ellenkező esetben a pert elveszíti, és védencét elítéli.

A bíró a szemlélődő szerepét játssza. Ő végighallgatja az ügyészt, aki a vádiratot készítette, és az ügyvédet, aki a vádlott védelmét biztosította. A bíró által állítható kijelentések legfőbb korlátja a törvény. Ezen kívül nem kell vigyáznia, csak a perrendtartás szabályainak betartására. A bíró keveset állít, viszont állításainak nagy súlya van. Ő mondja ki az ítéletet, az ezzel járó nagy felelősséggel. Végeredményben az állítások igaz igazságértékeivel kapcsolatos konszenzus célja a bíró. Őt akarja meggyőzni mind az ügyész, mind az ügyvéd. Így a bíró a konszenzus székhelye. A bíró érvényesíti egyes állítások igaz igazságértékét, és veti el a másokét. Tekintélyénél fogva ő mondhatja csak ki azt, hogy egy állítás hamis. Ilyen értelemben tehát a bíró az, aki mind a hamiság, mind az igazság megállapításának hatalmával rendelkezik. Valójában a bíró oldja meg a vádló és az ügyvéd állításainak igazságértékbeli konfrontációját.

A bűn definíciója

Az előbbieken arról volt szó, hogy mi vonható be a törvényszéki helyzet állításaiba, azaz mi fogalmazható meg ennek kapcsán. Megpróbáltuk megállapítani mindezen állíthatóságok elvi korlátait. Tehát itt azon materiális feltételekről volt szó, amelyek a törvényszéki helyzet együttesében játszanak közre.

A törvényszéki helyzet alapvető alkotóeleme a bűn. Viszont a bűn nem eleve mint bűn jelenik meg. A tettes nem bünt követ el, hanem cselekszik. Cselekedete az, amely a törvény függvényében nevezhető majd bűnnek. Azaz a cselekedetek közül csak bizonyosak, a törvény hatálya alá esőek azok, amelyek bűnként jelennek meg. Emiatt szükséges az, hogy a bűn törvényileg helyes definícióban legyen megfogalmazva. Mindazon kétértelműségek vagy helytelen definíciók, amelyek a törvények korpuszába bekerülnek, egyben igazságtalanná tehetik magát a törvényt vagy alkalmazásait a bíróság által. Például, ha azt mondja a törvény, hogy:

„A felbujtó az, aki részt vesz a büntett végrehajtásában, de nem szerzője ennek, és nem részese.” (BTK, 23.),

akkor ez nem helyes definíciója a felbujtónak, mivel elmondja azt, hogy ki nem a felbujtó, viszont nem mondja el azt, hogy ki nevezhető annak. A következő megfogalmazás viszont már helyes:

„A felbujtó az a személy, aki szándékosan vesz rá egy másik személyt arra, hogy egy büntettet végrehajtsa.” (BTK, 25.)

A 23. cikkely szerint szinte mindenki felbujtónak tekinthető, a 25. cikkely viszont kellően leszűkíti a felbujtók körét. Ez azért van így, mert a 23. cikkelyben logikai hibát követnek el, és pedig azt, hogy a felbujtó meghatározása tagadó. Az állító formában való meghatározás a helyesség elengedhetetlen feltétele.

A meghatározással kapcsolatosan a logika más helyességi követelményeket is állít. Eszerint a meghatározásnak jellemzőnek kell lennie, nem szabad körben forognia, konzisztensnek kell lennie, illetve pontosnak és világosnak kell lennie. E helyességi követelmények mindenike az azonosság logikai alaptörvényével kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy be nem tartásuk a logikai többértelműségek területére vezet el bennünket. Ennek következménye pedig az lesz, hogy a törvény nem tudja betölteni alapvető funkcióját, tehát azt, hogy igazságot szolgáltatson. Ha a törvény által meghatározott büntett többértelműt akkor a törvény alá nem eső cselekedetek is ide sorolhatóak. Ez azt jelenti, hogy a törvénytelenések száma hatalmasan megnövekedhet, és az ilyen jogi rendszerek az igazságtalanság letéteményesei lesznek. Emiatt pedig törvénytelenek és imorálisak.

A kétértelműségek nemcsak a definíciókban jelenhetnek meg. Annak ellenére, hogy a jogi rendszerek számtalan definíciót tartalmaznak, bennük nemcsak definíciók vannak. Például:

„A Kormány kötelezettségeinek ellátásában együttműködik azokkal a társadalmi szervezetekkel, amelyek ebben érdekeltek.” (Románia Alkotmánya, 101. cikkely),

ahol a „társadalmilag érdekelt szervezetek kifejezés többértelmű, mivel valószínűleg ide tartoznak a szakszervezetek, de nem biztos, hogy a Kormány együtt fog működni a zergéket védő szervezettel. Itt a kétértelműség abból adódik, hogy a Cikkely alapfogalma, a „társadalmilag érdekelt szervezetek” fogalma homályos fogalom. Vagy íme egy másik példa.

„A nemzeti szuverenitás a román népé, amit képviseleti szervein és referendumon keresztül érvényesít.” (Románia Alkotmánya, 2. cikkely).

Itt a kétértelműség az „és” szócska használatából adódik. Ugyanis itt ennek használata azt az értelmezést hozza elő, mintha a szuverenitás referendumon keresztül való próbája mindennapos volna. Tehát minden alkalommal, amikor a képviseleti szervek döntési helyzetbe kerülnek, egyben referendumot is szerveznek a döntés kapcsán. Ez nyilvánvalóan hibás értelmezés. Ha az „és” szócska helyett a törvényhozó a „vagy” szócskát használta volna, akkor ez a pontatlanság nem került volna bele az Alkotmányba. Tehát a helyes megfogalmazás a következő:

A nemzeti szuverenitás a román népé, amit képviseleti szervein vagy referendumon keresztül érvényesít.

A törvényszéki helyzetben alkalmazott logikai formák

Amint láttuk, a törvényszéki helyzet az állítások tartalmának és a hozzájuk rendelt igazságértékeknek a területe. Ugyanazon állításról a vádló azt próbálja bizonyítani, hogy igaz, a védő pedig azt, hogy hamis, és fordítva. Tehát egyszerűen a törvényszéki helyzetben állítottak nem merítik ki az állítások igazságértékeinek összességét. A teljességhez hozzátartozik az is, hogy a törvényszéki helyzetben a résztvevők állításaik között kapcsolatokat teremtenek. A kapcsolat teremtése pedig nem más, mint *bizonyítás*. A bizonyítás tárgya a bűntény maga. Emiatt a vádló a bűnösséget, az ügyvéd az ártatlanságot akarja bizonyítani. Van-e ennek az eljárásnak valamilyen sajátossága, amit logikailag, tehát formálisan lehetne megragadni?

A bűn ténye mindig egy általános állítás. Eszerint például a lopás büntettnék minősül, és elkövetése, a körülmények függvényé-

ben, bizonyos ítélet meghozatalát vonja maga után. Ez benne van a törvényben. Másrészt pedig ott van a bűntény, a cselekedet maga, amit valaki elkövetett. Az elkövetett cselekedet nem feltétlenül bűntény, csak abban az esetben, ha valaki felfigyel törvénybe ütköző voltára, és ezt jelzi a hatóságoknak. Az elkövetett cselekmény pedig bizonyos formában beletartozik a törvény lopást meghatározó fogalmának extenziójába. Ha ez minden további nélkül illeszkedik a törvény előírásaiba, akkor az ítélet meghozatala is valamelyest leegyszerűsödik. Végül pedig a végrehajtott cselekedet, az eset kapcsán ott van a bírói döntés. Tehát formailag az eljárás a törvénnyel kezdődik, és az eseten át vezet el a bírói döntésig. Ez formálisan a következőképpen írható le:

$$(1) \forall x (Lx \rightarrow Tx) \\ \frac{\forall x (Sx \rightarrow Lx)}{\forall x (Sx \rightarrow Tx)},$$

ahol Lx a lopást, Tx a törvénybe ütközést és Sx az x személy cselekedetét szimbolizálja. Az előbbi séma azt mondja ki, hogy mindaz, ami lopás, törvénybe ütközik, x személy lopott, tehát x személy cselekedete törvénybe ütközik. Nyilvánvalóan emiatt születik meg az ítélet is. Tehát itt fellehettünk egy olyan logikai formát, amit alkalmaznak a bírósági döntés meghozatalakor. Sajátosan csak a jogban megnyilvánuló logikai formáról van-e itt szó? Természetesen nem. Az érvelés mindig ezt az utat járja be akkor, ha „diagnózist” állít fel, mind a jogban az ítélet esetében, mind az orvostudományban, amikor a kórismék tudásából kiindulva és megvizsgálva a konkrét beteget felállítják a diagnózist.

Van-e viszont más olyan logikai forma, amely a jogi érvelés terén megnyilvánul? Íme egy másik példa:

Ha éjszaka követte el a lopást, akkor minősített lopást követett el. [állítja a törvény]

A bűnöző éjszaka követte el a lopást.

Minősített lopást követett el.

Nyilvánvaló, hogy vallomásbeli vagy esetleg tárgyi bizonyítékkal kell rendelkeznie az ügyésznek, hogy bizonyítani tudja, a lopás valóban éjszaka történt. Ebben a következtetésben a tett éjszakai elkövetése a feltétele annak, hogy minősített lopásnak tekinthessék. A törvény az egyszerű lopásnál szigorúbban bünteti a minősített lopást. Emiatt a jogi érvelés folyamán a második premissza állításának igazsága feltétlenül a bizonyítás tárgyát kell hogy képezze. A következmény pedig kiemeli azt, hogy valóban minősített lopás elkövetéséről van szó. E következtetést követheti aztán az ítélet meghozatalának következtetése, amelynek logikai formája lehet olyan, mint az (1). Amint az (1)-es következtetés is szimbolikus formáját jelenti egy természetes nyelven megfo-

galmazott következtetésnek, ugyanígy felírhatjuk ez utóbbi természetes nyelvű következtetés szimbolikus formáját. Ez pedig a következő:

$$(2) \quad \frac{A \rightarrow B}{A} B,$$

Ahol A a feltétel előtagja, B a feltétel utótagja, a '→' szimbólum a 'ha, ...akkor' feltételes kapcsolatot fejezi ki. A (2)-es logikai forma is megszokott logikai forma, és nem sajátosan a jogi érvelésre érvényes.

Összefoglalás

A jogi érvelés két területen bontakozik ki. A cselekedetek és a cselekedetekkel kapcsolatos állítások területén. E kettő közül elsőrendű fontosságúak az állítások. Már csak azért is, mert az ítéletek mindig *post festum* születnek meg. Az állításoknak egyértelműeknek kell lenniük, amit a törvények pontos definícióin keresztül lehet elérni. Ha a törvény nem egyértelmű, akkor nem lehetséges az igazságszolgáltatás. Nem beszélhetünk sajátosan jogi logikai érvelési formákról. A jogban használt logikai formák megegyeznek az általában használt logikai formákkal.